

Şubat 978). Kâbûs, bu yardımından dolayı sikkelerinde Adudüddeve'nin adına yer vererek Büveyhîler'i metbû tanıdı. Abbâsî Halifesi Tâi'-Lillâh da Kâbûs'a ahd, hil'at ve Şemsülmeâlî lakabını verdi (368/978-79).

Tahta geçtikten kısa bir süre sonra Kâbûs'un Adudüddeve ile ilişkileri bozuldu. Cîbâl'de bir bölgenin emîri iken isyan eden Adudüddeve'nin kardeşi ve kendisinin damadı Fahrüddeve'ye sığınma hakkı vermesi Kâbûs ile Büveyhîler'i karşı karşıya getirdi. Taberistan ile Cürcân sınırında yer alan Esterâbâd şehrinin etrafına hendekler kazarak savunmaya hazırlanan Kâbûs'un yapılan savaşı kaybetmesi üzerine bütün Taberistan ve Cürcân toprakları Adudüddeve'nin eline geçti (Cemâziyelevvel 371 / Kasım 981). Esterâbâd yenilgisinden sonra Horasan'ın merkezi Nişâbur'a giderek Sâmânîler'e iltica eden Kâbûs ve Fahrüddeve, Sâmânî Emîri II. Nûh'tan yardım istediler. Sâmânî emîri bu isteği kabul ederek Horasan ordu kumandanı Hüsâmüddeve Taş'a büyük bir ordu ile Cürcân'a saldırıya geçme emrini verdi. Ancak Cürcân önlerinde yapılan savaşta (372/982-83) Büveyhîler Sâmânî ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı.

Müeyyidüddeve'nin ölümünün (373/984) ardından Vezir Sâhib b. Abbâd'ın çağırısı üzerine Fahrüddeve, Büveyhîler'in Cîbâl kolunun başına geçti; ancak Kâbûs aynı şansa sahip olamadı. Çünkü Fahrüddeve, Sâhib b. Abbâd'ın etkisiyle Kâbûs'a topraklarını geri vermedi; on yedi yıl Sâmânî topraklarında mülteci olarak kalan Kâbûs, Fahrüddeve'nin ölümünden (387/997) sonra ülkesine dönebildi. Kâbûs'un kumandanları önce Taberistan, arkasından da Cürcân'da Fahrüddeve'nin yerine geçen oğlu Mecdüddeve'nin kuvvetlerini mağlûp ettiler. Kâbûs, Cürcân'a girerek yeniden Ziyârî tahtına oturdu. Daha sonra hâkimiyetini Taberistan ve Cîbâl'e kadar genişletti (Şâban 388 / Ağustos 998). Kâbûs, ikinci emirlik döneminde Gazneli Mahmud ile yakın münasebetler kurdu; fakat Abbâsî halifesinden başka hiçbir kimseyi metbû tanımadı. Oğlu Minûcihr zamanında Ziyârîler Gazneliler'e tâbi oldular.

Kâbûs'un en küçük bir suç, hatta bir şüpheden dolayı kolayca ölüm cezası vermesi, ordunun önde gelen kumandanlarının kendisini tahttan indirmek için harekete geçmesine sebep oldu. Cürcân dışındaki kalesinde Kâbûs'u kuşatma altına alan âsî askerler idare merkezi Cürcân'ı

kontrol altına aldılar. Taberistan valisi olan oğlu Ebû Mansûr Minûcihr'i babasına karşı kendileriyle ittifak etmesi şartıyla tahta geçmeye davet ettiler. Minûcihr, tahti başkasına kaptırmamak için isyancılarla birleşmek zorunda kaldı. Çaresiz kalan Kâbûs tahti oğluna bırakmayı ve ömrünün Cenâşk Kalesi'nde geçirmeyi kabul etti (402/1011-12). Ancak âsî askerler, hayatta kalmasının kendileri için tehlikeli olabileceğini düşünerek onu öldürdüler. Bir kış günü üzerindeki elbiseleri çıkarıp soğuktan donarak ölmesine sebep oldukları da rivayet edilir. Ebû Bekir Muhammed b. Ali es-Serahsî ile Ziyâd b. Muhammed el-Cürcânî gibi şairler Kâbûs'u öven şiirler yazmışlardır. Kâbûs 397'de (1006-1007), bugünkü Cürcân dışında Deştigürgân'da kendisi için Kümbed-i Kâbûs adıyla meşhur 57 m. yüksekliğinde, silindirik gövdeli bir kule-mezar inşa ettirmiştir (geniş bilgi için bk. *El²* [İng.], II, 1139). İran'ın Cürcân (Gürgân) eyaletinin ikinci büyük şehri olan Künbedikâbûs ismini ondan almıştır.

Arapça ve Farsça şiirler kaleme alması yanında döneminin edebî nesir yazarlarından biri olan Kâbûs, Bedüzzaman el-Hemedânî ile birlikte secili nesrin öncülerinden kabul edilmektedir. Edebî mektuplarından bazıları Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Yezdâdî tarafından muhtemelen 613'te (1216) *Kemâlû'l-belâğa* (*Resâ'ilü Şemsi'l-Me'âli*) adlı eserde toplanmıştır. Eser Kâbûs'un Sâhib b. Abbâd, Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî, Ebû İshak es-Sâbî gibi devrin meşhur âlim, edip ve şairlerine yazdığı mektuplarla kendisine gönderilen cevabî mektupları ihtiva etmektedir. Mektuplarının bir kısmı İbn İsfendiyâr'ın eserinde, bazı şiirleri *Mu'cemü'l-üdebâ*, *Lübâbü'l-elbâb*, *Yetîmetü'd-dehr* gibi tarih ve edebiyat kitaplarında yer almaktadır. Kâbûs'un kaleme aldığı bir mektup "el-iftihâr ve'l-itâb" konusunda örnek metin olarak kabul edilir.

Kaynaklarda başta ilm-i nücûm olmak üzere felsefe ve astronomiyle uğraşmış geniş kültüre sahip bir emîr olarak tanıtılan Kâbûs aynı zamanda iyi bir hattattır. Âlim, edip ve şairlere önem vermiş, sarayı ilim adamlarının toplandığı bir yer olmuştur. Kâbûs, 388'de (998) Sâmânî ülkesinden geri dönerken Bîrûnî de onunla birlikte Cürcân'a gelmiş, *el-Âşârü'l-bâkıye* adlı eserini kendisine ithaf etmiş, eserinin çeşitli yerlerinde Kâbûs'u övmüştür. İbn Sînâ, onun âlimleri himaye etti-

ğini bildiğinden kendisiyle görüşmek üzere Hârizm'den Cürcân'a gitmiştir. Ebû Mansûr es-Seâlibî, adalet ve ihsanın kaynağı olarak gösterdiği Kâbûs'un âlim ve bilge kişiliğinden övgüyle söz etmiş, *el-Mebhec* ile *et-Temşil* (*et-Temessül*) ve *el-muḥâḍara* adlı eserlerini onun adına kaleme almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâhib b. Abbâd, *Resâ'il* (nşr. Abdülvehhâb Az-zâm - Şevki Dayf), [baskı yeri ve tarihi yok], s. 4, 6-9; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, II, 415; Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî, *Târîḫ-i Yemînî* (trc. Cerbâzekânî, nşr. Ca'fer-i Şiâr), Tahran 1345 hş., s. 48-68; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, IV, 59-61; Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribi'l-ümem* (nşr. H. F. Amedroz - D. S. Margoliouth), Kahire 1334/1916, III, 15-18, 24-26, 28, 93-94, 98-99, 297-298; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkıye 'anî'l-kurûnî'l-hâliye* (nşr. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 4; Keykâvus b. İskender, *Kabusname* (trc. Mercimek Ahmet, nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1974, s. 7, 129-130, 308-310, 350; İbn İsfendiyâr, *Târîḫ-i Taberistân: An Abridged Translation of the History of Tabaristân* (trc. E. G. Browne), Leiden - London 1905, s. 20, 36, 76, 78, 86, 89, 90, 92, 225-234, 238, 257; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 79-81; İkbâl-i Âştîyânî, *Kâbûs-i Veşmgîri Ziyârî*, Berlin 1342/1923; Muhammed Nâzım, *The Life and Times of Sultân Maḥmûd of Ghazna*, New Delhi 1971, s. 21, 77-78, 191-192; Ahmet Güner, *Büveyhîler'den Adudü'd-Devle ve Dönemi* (doktora tezi, 1992), Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 91-93, 95-96, 97; Cl. Huart, "Kâbûs", *IA*, VI, 31-32; A. D. H. Bivar, "Gunbadh-i Kâbûs", *El²* (İng.), II, 1139; C. E. Bosworth, "Kâbûs b. Wushmagîr b. Ziyâr", *a.e.*, IV, 357-358.

▲ AHMET GÜNER

KÂBÛSNÂME

(قابوسنامه)

Kevkâvus b. İskender'in
(ö. 475/1082'den sonra)
nasihatnâme türündeki eseri
(bk. KEVKÂVUS b. İSKENDER).

KÂBÛL

(bk. KÂBİL).

KABZ

(القبض)

Sâlikin mânevî bir tutukluk içinde
bulunması halini ifade eden
tasavvuf terimi.

Şözlükte "daralma, büzülme; tutukluk, durgunluk, sıkılma, tasalanma" gibi anlamlara gelen *kabz*, tasavvuf terimi olarak sâlikin bir anda kalbine gelen (bk. VÂRİD) mânevî sıkıntı, huzursuzluk sebebiy-

le hissettiği tutukluk ve durgunluk halini anlatır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “bst”, “kbz” md.leri; *Kâmus Tercümesi*, II, 1291; III, 22) ve genellikle karşıtı olan *bast* ile (rahatlık, ferahlık) birlikte kullanılır. Kabz ve *bast* halleri diğer mânevî haller gibi geçicidir. Sûfiler bu tür halleri kaynağı, sebebi, ortaya çıkış şartları bakımından çeşitli sınıflara ayırmışlardır. Havf ve recâ, heybet ve üns halleri de kabz ve *bast* benzer. Kuşeyrî’ye göre kabz ve *bast* havf ve recâdan, heybet ve üns de kabz ve *bast*tan daha yüksek hallerdir. Havf ve recâ sülûkün başlangıcındaki müridlerde, kabz ve *bast* âriflerde, heybet ve üns kâmillerde görüldür. Havf ve recâ halinde bulunan sâlikin gönlünde gelecek zaman, kabz ve *bast* halinde bulunan sâlikin gönlünde ise şimdiki zaman vardır. Sâlik bu anlamda ibnûl-vakttir. Kabz ve *bast* hallerinin niteliği ve şiddeti vâridin niteliğine ve şiddetine bağlıdır. Vârid kuvvetli olursa sâlik tamamıyla kendinden geçirir. Bir uyarı veya kınamaya işaret eden vârid kalpte mutlaka bir kabz hali, ilâhî yakınlığa ve lutfâ yönelmeye işaret eden vârid ise *bast* hali doğurur. Sâlikin yaşadığı kabz haliyle *bast* hali aynı nisbette olur (*et-Ta’rifât*, “kabz” md.; Kuşeyrî, s. 198). Sâlik bazan yaşadığı kabz veya *bast* halinin sebebini bilmeyebilir. Bu durumda eğer kabz halinde ise buna teslimiyet göstermesi, iradesiyle bu hali uzaklaştırmaya kalkışmaması gerekir. Aksi takdirde kabzı daha da artar. Bundan dolayı sâlik bu halin kendiliğinden geçmesini beklemelidir. Zaman zaman *bast* halinin sâlikli heyecanlandığı, ölçsüz şekilde konuşmasına sebep olduğu görüldür. Böyle durumlarda onun elinden geldiğince sükûnetini ve edebini koruması gerekir. *Bast* halinin zevkine kapılanların zaman ayakları sürçer ve mânevî hallerini yitirirler. Nitekim sûfiler “şathiyât” denilen sözleri genellikle *bast* halinde söylemişlerdir. Bu hali ifade etmek üzere inbisat, *dilâl*, *naz* ve *niyaz* gibi tabirler de kullanılır (Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 331-332). İrfan seviyesi yüksek sûfiler, daha üstteki hallerde göre kabz ve *bast*ın Allah’a sığınılması gereken hallerden olduğunu söylerler.

Sâlik bazan tutuk ve tedirgin olur, aklına hiçbir şey gelmez, zihni boştur, söyleyecek bir söz bulamaz; bazan da neşeli ve kendinden emindir, zihni açık, gönlü geniştir. Sûfiler ilk hali kabz ve inkıbaz, ikincisini de *bast* ve inbisat şeklinde adlandırır ve her iki halin de Allah’tan geldiğini söylerler; Allah uğruna savaşarak özveride bulunmayı öven bir âyetle geçen (el-

Bakara 2/245) ve nimeti daraltanın da (kabz) genişletenin de (*bast*) Allah olduğunu belirten ifadeyi bu anlamda yorumlarlar. Kabz ve *bâsıt* Allah’ın isimlerindendir. İnsan ise bu hallere konu olması itibarıyla makbûz-mebsûttur (munkabız-münbasıt). Allah bazan celâlini ve azametini göstererek kalpleri kabzeder, daraltır; bazan da cemalini ve lutfunu göstererek onları *bast* eder, açar (Gazzâlî, *el-Makşadü’l-esnâ*, s. 60). Hz. Peygamber’in kaygı verici bir açıklama yaptığında sahâbîlerin üzüldüklerini, hemen ardından müjdeleyici bir açıklama yapınca da sevindiklerini bildiren hadisler vardır (meselâ bk. Buhârî, “Rikâk”, 45; Müslim, “İmân”, 379; Tirmizî, “Cennet”, 13). Sülemî sahâbenin üzülmelerini kabz, sevinmesini *bast* haline örnek gösterir. Serrâc’a göre kabz ve *bast* âriflerin iki şerefli halidir. Allah kabzettiği kişiyi dünyadan çeker, *bast* edince de onu koruması altında dünyaya geri gönderir. Hücvîrî ise kabz sebebinin hicâb (Hakk’ın kendini perdelemesi), *bast* sebebinin de tecelli olduğu görüşündedir (*Keşfü’l-mahcûb*, s. 489). Bazı sûfiler âyetle önce zikredilişinden hareketle kabzın, bazıları ise *bast*ın daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Muhyiddin İbnü’l-Arabî havf ve recânın nefis, kabz ve *bast*ın ise kalp mertebesinde hâsıl olduğunu söyler. Allah kalp mertebesindeki kulu zâhîrde halkın içine salıverir (*bast*), öte yandan halka rahmet olmak üzere onu bâtın katına alır (kabz) (*el-Fütûhât*, II, 670). Şehâbeddin es-Sühreverdî, kabz ve *bast*ı kötülüğü emreden nefsin galip veya mağlûp durumda olmasıyla açıklar. Nefsin galip durumda olmasından dolayı kalbe gelen üzüntü kabz, mağlûp durumda olmasından hâsıl olan sevinç ise *bast*tır (*‘Avârifü’l-ma’ârif*, s. 517-520). Buna göre *bast* sevinmeyi, kabz mahvoluşu gerektirir. Âriflerin sevinci vuslata, mahvoluşları hicrana işaret eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “bst”, “kbz” md.leri; *et-Ta’rifât*, “kabz” md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 127; *Kâmus Tercümesi*, II, 1291; III, 22; Buhârî, “Rikâk”, 45; Müslim, “İmân”, 379; Tirmizî, “Cennet”, 13; Serrâc, *el-Lüma*, s. 419; Sülemî, *Tabakât*, s. 163, 499; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966, s. 197-198; Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, Tahran 1338 hş., s. 488-495; Herevî, *Menâzil*, Kahire 1310, s. 44; Gazzâlî, *İhyâ*, Kahire 1939, IV, 331-332; a.mlf., *el-Makşadü’l-esnâ*, Kahire 1322, s. 59-60; Sühreverdî, *‘Avârifü’l-ma’ârif*, Beyrut 1966, s. 517-520; İbnü’l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 670; Azîz Neseffî, *el-İnsânü’l-kâmil*, Tahran 1403/1983, s. 115, 118, 466; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü’s-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, III, 305-317; *el-Mu’cemü’s-şûfî*, s. 897-900.



SÜLEYMAN ULUDAĞ

KABZ

(القَبْزُ)

Bir hukukî işleme dayalı olarak işlemin konusu olan malın hak sahibi tarafından teslim alınmasını ifade eden fıkıh terimi.

Sözlükte “bir şeyi elle tutup almak, sıkıca kavramak; dürmek ve daraltmak” gibi anlamlara gelen, ayrıca kinayeli kullanımında ruhun alınmasını (ölüm) ve cimrililiği ifade eden kabz kelimesi “bir şeyi elde etme, onda tasarrufta bulunabilme” mânasında da kullanılır. Kılıç ve tabanca gibi silâhların elle tutulan yerlerine kabza, ele geçirilen mala kabaz denmesi de yine kelimenin sözlük anlamıyla bağlanmıştır. Kabz ve türevleri bu sözlük anlamları çerçevesinde Kur’an’da dokuz yerde geçer (el-Bakara 2/245, 283; et-Tevbe 9/67; Tâhâ 20/96; el-Furkân 25/46; ez-Zümer 39/67; el-Mülk 67/19), hadislerde de sıkıca kullanılır. Yakın harf terkiibine sahip kabs kelimesiyle kabz arasında anlam yönüyle de yakınlık bulunmakta olup kabzın “pençe ile sıkı sıkı tutmak, kavramak” mânasına karşılık kabs “parmakların ucuyla tutmak” anlamına gelir. Bu anlam yakınlığı sebebiyle Tâhâ sûresinin 96. âyeti bazı kıraatlerde kabs kökünden okunur. Tasavvuf terminolojisinde daha özel bir anlam kazanan kabz, fıkıh terimi olarak “bir kimsenin hukukî bir işleme dayalı biçimde mâliki olduğu malı tasarrufta bulunabileceği şekilde elinin altına alması” ortak mânası etrafında tanımlanmaktadır. Kabz tabiriyle tam örtüşmese de literatürde onunla yakın anlama sahip olarak teslim ve tesellüm, nakd, yed, havz veya hiyâze gibi kelimeler de önemli bir kullanımı alanına sahiptir. Havz ve hiyâze daha çok Mâlikî literatüründe kabz mânasında kullanılır. Bu iki kelimenin taşıdığı bir diğer özel anlam ise elde edilen şeyde fiilen tasarrufta bulunmaktır.

Tanımı ve Mahiyeti. Fıkıh mezheplerinin kabz tanımları kabzın mahiyeti, şekli ve gerçekleşme şartları konusunda mezhep doktrinlerini de yansıtacak bir çeşitlilik taşır. Hanefî fakihlerden Kâsânî kabzı “temekkün, tahallî ve manilerin örfe ve âdeten gerçekten kalkması” şeklinde tanımlar (*Bedâ’î*, V, 148). “Temekkün”, hak sahibi yeni mâlikin tasarrufta bulunma iktidarı anlamına, “tahallî” ise malın ilk mâlik tarafından bir engel olmaksızın ve üçüncü şahısların hakkı bulunmaksızın yeni mâlikin ulaşabileceği duruma getirilmesi mânasına gelmektedir.